

Goran Budeč

KULTURA ČITANJA U KASNOSREDNJOVJEKOVNOM ŠIBENIKU

Goran Budeč
Odsjek za povijesne znanost
ZPDZ HAZU
Zagreb

UDK 930.2(497.5)“14/15”(083.8)
028.01:930.85(497.5Šibenik)“1451/1467”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 18.6.2014.
Prihvaćeno: 9.10.2014.

Koristeći fond inventara dobara s prostora kasnosrednjovjekovne šibenske komune, autor daje pregled i analizu bibliotečnih jedinica u vlasništvu pripadnika različitih slojeva društva. Od tzv. procesa demokratizacije u sastavljanju privatno-pravnih isprava, inventari dobara predstavljaju prvorazredni izvor za proučavanje materijalne kulture, kao i raznih aspekata svakodnevnog života. Uzorak od 272 inventara dobara, sastavljenih za 273 osobe iz svih slojeva komunalnog društva iz razdoblja 1451.-1467., omogućava detaljan pregled literature koju je kasnosrednjovjekovno stanovništvo Šibenika koristilo u poslovne ali ili privatne svrhe.

Ključne riječi: Šibenik, kasni srednji vijek, inventari dobara, kultura čitanja, knjige

Književna baština istočnojadranskih komuna, pa tako i Šibenika, iz srednjovjekovnoga razdoblja detaljno je obrađena u nekoliko znanstvenih radova i sinteza, ali su inventari dobara, kao i neke druge vrste privatno-pravnih isprava (posljednje volje, poput oporuka, kodicila i brevijara), rijetko korištene u razmatranju ove problematike.¹ Privatno-pravne isprave osobito su zanimljivi i važni izvori jer književnu

¹ Kao začetnika znanstveno-kritičkog istraživanja hrvatske književne baštine treba istaknuti Mihovila Kombola i njegovo djelo *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb 1945., Jubilarna izdanja – O stotoj godišnjici Matice Hrvatske 1842.-1942., *Kolo* II, sv. 7. U posljednjih nekoliko desetljeća razmatranje ukupne, pa tako i srednjovjekovne književne baštine, dostiglo je svoj vrhunac u sintezi Aleksandra Stipčevića naslovljenoj *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, knj. 1-3, Zagreb 2004.-2008. Za ovaj rad važna je prva knjiga naslovljena *Srednji vijek: od prvih početaka do glagoljskih prvotisaka iz 1483. godine*, Zagreb 2004. U ovoj knjizi u priličnoj se mjeri koriste i inventari dobara stanovnika dalmatinskih komuna, pa tako i Šibenika, kao vrela za razmatranje raznih aspekata promatrane problematike kao što su cijene knjiga, vlasnici knjiga, vanjski izgled i način izrade knjiga.

problematiku srednjega vijeka promatraju s drugog aspekta. Iako se u ovdje predstavljenom razmatranju oporuke koriste samo kao pomoćni izvor, ipak treba naglasiti da i oporuke šibenskih stanovnika znatno dopunjuju naše spoznaje kako o čitalačkoj publici tako i o književnim djelima koja su čitana u Šibeniku u kasnome srednjem vijeku. Kao ilustraciju ovdje se može spomenuti oporuku šibenskog kanonika Jurja Ivanovog koji je svoju posljednju volju sastavio u travnju 1456., navevši kao razlog sastavljanja oporuke loše zdravstveno stanje: *ob podragus decrepitam eius etatem corpore languens*, što znači da je bolovao od kostobolje ili artritisa, a bio je i u starijoj životnoj dobi. Kako proizlazi iz njegove oporuke, Juraj je imao veći broj knjiga, a neke je od njih darovao kao legat. Primjerice Petru, *diacono suo, filio Antonii Furlani coccleris*, darovao je *suum breuiarium et psalterium*. Sve ostale knjige darovao je *in manibus ser Dobroi Iohannis, fratris sui, volens quod ipsos dare debeat bibliotece conuentus sancti Francisci de obseruantia si talis conuentuus fiet de nouo in districtu Sibenici et si non fiet uoluit quod ipse ser Dobroius det predictos libros alicui alteri bibliotece siue librarie prout melius uidebitur illius consciencie*.² Dakle, radi se o vrlo zanimljivom oporučnom darivanju knjiga, pored toga što duhovna osoba daruje sve svoje knjige knjižnici, koristi za nju i dva termina – grčki i latinski: *biblioteca* (grč.) i *libraria* (lat.), što je vrlo zanimljivo i možda se, kroz korištenje grecizma kao stručnog termina, osjeća duh humanizma koji u to vrijeme zahvaća elitu dalmatinskih komuna.

Navedeni izvori pružaju uvid u društvenu pripadnost čitalačke publike (duhovne osobe, laici, profesionalci), u čitalačke sklonosti, s obzirom na vrste pojedinih djela, te ukazuju na određene tendencije utjecaja raznih antičkih i kasnijih kršćanskih filozofskih autora na kreiranje teološkog, filozofskog i kulturnog ozračja u mikro-prostorima kakve su bile kasnosrednjovjekovne dalmatinske komune. Također, treba istaknuti da inventari dobara privatnih osoba pružaju ponešto drugačiji uvid u osobne *bibliotece siue librarie*, za razliku od inventara knjižnica pojedinih crkvenih ustanova, primjerice kaptola ili samostana.³ Naime, samom svojom definicijom i ulogom, institucionalne crkvene knjižnice bile su prije svega namijenjene prikupljanju knjiga religioznog, teološkog i filozofskog karaktera i sadržaja, dok su knjižnice bogatih i učenih pojedinaca laika često sadržavale i poslovne knjige odnosno *quaderne*, računске knjige i slično, nastale kao posljedica profesionalnih djelatnosti trgovaca, umjetnika, notara, te ponekog obrtnika i drugih poslovnih ljudi. No, u ovom su radu i takve knjige uzete na razmatranje jer pružaju uvid ne samo u poslovni život pojedinaca, već i u njihova promišljanja o profesijama kojima su se bavili.

² Vidi: *Testamentum domini presbiteri Georgii quondam Iohannis canonici Sibenicensis*. Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZd), Spisi šibenskih bilježnika (dalje: ŠB), Karotus Vitalis, kut. 16/II, sv. 15.IVa, fol. 92^v-93.

³ Aleksandar Stipčević, *Struktura bibliotečnih fondova u Hrvatskoj u 15. i 16. stoljeću*, *Slovo*, sv. 34, Zagreb 1984., str. 269-282. Rad A. Stipčevića vrlo je koristan jer u njemu donosi i opsežnu stariju znanstvenu literaturu o ovoj problematici u kasnom srednjem i ranom novom vijeku, a marginalnu pažnju posvećuje i inventarima dobara kao mogućim vrelima za istraživanje osobnih knjižnica.

* * *

O vrijednosti inventara dobara za razmatranje spomenutih problema zorno kažu nerijetki spomeni knjiga u ovoj vrsti privatno-pravnih isprava, a na što su u svojim studijama o srednjovjekovlju ukazali, prije svih, Jakov Stipišić,⁴ a potom i Josip Kolanović,⁵ koji su u tu svrhu i izradili kritička izdanja pojedinih inventara dobara. Kao što će se vidjeti tijekom analize, razdoblje kasnoga srednjeg vijeka vrijeme je procvata tzv. procesa demokratizacije,⁶ ovoga puta u sve većem broju dostupnih knjiga, ali i u sve većoj zastupljenosti izvancrkvenih pojedinaca koji su posjedovali ili tek nekoliko knjiga ili čitave biblioteke nastale kao rezultat njihovih osobnih intelektualnih interesa i izbora književnih uzora. Najbolji dokaz tome nalazimo u inventaru dobara bogatog zadarskog suknara Mihovila iz 1385., a u čijoj se biblioteci navodi nekoliko desetaka naslova različitih knjiga, od religioznih do laičkih. Kao što ćemo vidjeti, i u kasnosrednjovjekovnom se Šibeniku, pored pojedinih intelektualaca iz redova komunalnog klera, kao vlasnici vrijednih knjiga liturgijskog, teološkog, filozofskog i laičkog karaktera i sadržaja, spominje nemali broj svjetovnih osoba iz raznih društvenih staleža, što je jasna naznaka neprekinutog procesa demokratizacije i na području intelektualne sfere.⁷

⁴ Jakov Stipišić objelodanio je nekoliko radova u kojima je ukazao na vrijednost inventara dobara kao vrela za proučavanje kasnosrednjovjekovne zadarske svakodnevnice, pri čemu je osobito poznato kritičko izdanje inventara dobara bogatog zadarskog suknara Mihovila, u kojem se spominje i znamenita Danteova *Božanstvena komedija*, kao prvo svjedočanstvo o čitanju ovog temeljnog djela srednjovjekovne književnosti na našim prostorima. U ovoj se ispravi, naime, spominje *Dans* odnosno Dante. Vidi: *Inventar dobara Mihovila suknara pokojnog Petra iz godine 1385.*, priur. Jakov Stipišić, Zadar 2000., str. 7. Za detaljnu analizu knjiga u posjedu Mihovila vidi str. 15-28. Jakov Stipišić je objelodanio još nekoliko kritičkih izdanja inventara dobara pojedinih zadarskih patricija, ponovno posvećujući određenu pažnju knjigama i to osobito s aspekta čitalačke publike i čitalačkih trendova. Vidi npr. *Inventar dobara Zadarskog patricija Grizogona de Civalellis iz 1384. godine*, *Zbornik Historijskog instituta JAZU*, sv. 8, Zagreb 1977., str. 375-410. Već je u ovom radu J. Stipišić upozorio "kako inventari znaju pružati izvanredne podatke o tome što je zadarski čovjek čitao" (str. 381).

⁵ Na tragu ranijih istraživanja J. Stipišića, Josip Kolanović je objelodanio vrijedan rad o književnoj baštini dvojice šibenskih svećenika iz kasnog srednjovjekovlja, bazirajući svoje istraživanje na razmatranju njihovih inventara dobara. Za razdoblje srednjega vijeka ovaj je rad ujedno i jedni koji razmatra spomenutu problematiku. Josip Kolanović, *Knjižnice dvaju šibenskih svećenika iz sredine XV. stoljeća*, *Croatica Christiana Periodica*, sv. 3, Zagreb 1979., str. 124-130.

⁶ O značenju pojma *proces demokratizacije* u medievistici vidi rad Zorana Ladića (*O procesu demokratizacije u pisanju kasnosrednjovjekovnih bilježničkih isprava u istočno-jadranskim komunama*) u ovom broju časopisa.

⁷ Proces demokratizacije u pismenosti i čitanju u dalmatinskim komunama bio je posljedica dugotrajnog procesa. Naime, kao što je istaknuo A. Stipčević, još tijekom prve polovice 14. st. u vrelima vrlo često nailazimo na nepismene patricije, svećenike, administrativne službenike (tzv. *illiterati*, suce, kanonike, knezove). No, s pojavom prvih učitelja (*gramatici*, *magistri*) koncem 13. st. ova nezavidna situacija polako se mijenja, da bi u 15. st. u pojedinim dalmatinskim komunama, primjerice u Dubrovniku i Zadru, već postojale prilično velike škole u kojima su pojedinci stjecali osnovna znanja iz čitanja i pisanja. Jedan od najpoznatijih učitelja iz tog razdoblja je Talijan Filip de Diversis, *magistro in gramatica, retorica, loyca e filosofia*, koji je u Dubrovniku predavao u školi za 160 učenika (Stipčević, *Socijalna povijest 1*, str. 205). I sam bilježnik Karatus Vitale bio je *rector scholarum*, odnosno učitelj u Šibeniku kojeg su plaćale komunalne vlasti.

Promatrani fond čini 272 inventara dobara za razdoblje od travnja 1451. do prosinca 1467. godine. U bilježnici u kojoj je većinu isprava zapisao Karotus Vitale *de Pirano*, nalazimo i isprave nekoliko isprava koje su zabilježili bilježnici Kristofor pok. Andrije *de Venetiis, vicecancelarius communis Sibenici*,⁸ zatim Antonius, sin Karotusa Vitale⁹ i konačno Šimun Vratojević, šibenski svećenik (*presbiter*) i *vicecancelarius communis Sibenici*,¹⁰ naravno svi uz posebno odobrenje kneza Ludovika Bassa te samog Karotusa.¹¹

Čitalačka publika u kasnosrednjovjekovnom Šibeniku

Od ukupnog broja inventara dobara promatranih u ovom uzorku (272), knjige raznih sadržaja, poslovne bilježnice (*quaderne*) i druge bibliotečne jedinice spominju se u tek njih 22, odnosno u 8,1% inventara dobara. Pri razmatranju pitanja je li udio inventara dobara u kojima se te bibliotečne jedinice spominju velik ili malen, treba imati u vidu nekoliko čimbenika. Prvi je sama veličina šibenske komune s obzirom na broj stanovnika, a čija je populacija u to vrijeme, iznosila između 5.000 i 9.000 stanovnika.¹² Naravno, velik dio stanovništva živio je u selima u pripadajućem distriktu, a sama urbana cjelina vjerojatno nije imala više od 5.000 stanovnika, što Šibenik kao grad smješta u srednjovjekovne urbane cjeline na granici između malih i gradova srednje veličine u tadašnjoj Europi.¹³ Drugi je čimbenik činjenica da stanovnici distrikta, koji su po zanimanju bili poljoprivrednici i stočari, nisu bili klijentela koja je pokazivala, a niti je mogla pokazivati interes za bibliotečne jedinice, a osobito knjige,¹⁴ jer nisu znali niti čitati niti pisati. Konačno, treći je važan čimbenik bila ci-

⁸ Kristofor je zapisao nekoliko inventara dobara tijekom travnja i svibnja 1457. Vidi npr. inventar dobara šibenskog građanina Ivana Jurkovića iz travnja 1457. godine. DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, sv. 15.IV.b3., fol. 185'.

⁹ Vidi inventar dobara majstora Tome iz studenog 1464. godine (DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, sv. 15.IV.b5., fol. 296).

¹⁰ Vidi Inventar dobara šibenskog patricija *ser* Cvitana Goršićića iz lipnja 1464. godine. DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, sv. 15.IV.b5., fol. 288'.

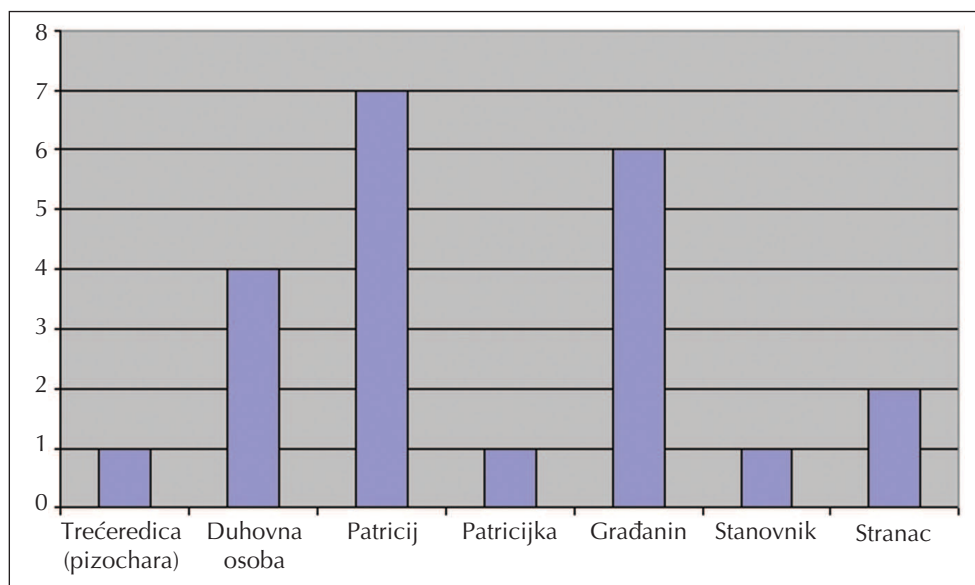
¹¹ Original ove bilježnice čuva se, zajedno s ostalim privatno-pravnim ispravama koje je zapisao ovaj bilježnik, u Državnom arhivu u Zadru, unutar fonda Spisi šibenskih bilježnika, a pod signaturom 16/2, sv. 15/4.b-b.8 i predstavlja, kao što je istaknuto, jedan od najvrijednijih fondova grada za proučavanje razine materijalne kulture stanovnika šibenske komune u kasnom srednjem vijeku.

¹² Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: Prostor, ljudi, ideje*, Zagreb 1997., str. 171.

¹³ Razumljivo je da je u takvom gradu živjelo raznoliko stanovništvo, među kojima naravno i intelektualna elita sastavljena od nerijetko pismenih domaćih patricija, što se može vidjeti i iz službe egzaminatora. Pored njih, u Šibeniku je tijekom cijelog 15. stoljeća djelovala pismeno brojna crkvena hijerarhija, ali i nerijetko pismeni umjetnici koji su tijekom cijelog ovog stoljeća djelovali na izgradnji i obnovi javnih i crkvenih zdanja u gradu. Konačno, čitalačku klijentelu činili su i bilježnici, bivši studenti u Bologni ili Padovi, kojih je istovremeno u gradu djelovalo i više od deset. Svi su oni, uz potencijalne pojedince iz nižih društvenih staleža, činili sloj pismenih osoba sklonih čitanju i sakupljanju knjiga.

¹⁴ U drugoj polovici 15. st. dolazi do ozbiljnije osmanlijske ugroze, no još uvijek su pojedinci u šibenskom distriktu bili vrlo povoljnog materijalnog položaja. Unatoč tome što nisu posjedovali

jena knjiga, a koja je u to vrijeme, neposredno prije izuma tiska, bila toliko skupa da ju je mogao priuštiti vrlo uzak sloj stanovništva.¹⁵ Dakle, knjige su mogli posjedovati i čitati samo one osobe koje su bile pismene, dovoljno bogate za kupovanje knjiga i, naravno, zainteresirane za njihovo čitanje i proučavanje.

Grafikon 1. Vlasnici knjiga prema društvenoj pripadnosti

Iako, kao što je istaknuto, Šibenik nije imao osobito brojnu čitalačku publiku, barem s obzirom na dobivene rezultate istraživanja ovdje promatranog uzorka inventara dobara, ipak se mogu uočiti određene zakonitosti koje nešto kazuju o prosječnoj čitalačkoj klijenteli, a osobito o njihovoj društvenoj i spolnoj pripadnosti, u Šibeniku koncem srednjeg vijeka.¹⁶

bibliotečne jedinice, mnogi inventari dobara pokazuju prilično razvijenu razinu materijalne kulture u pojedinim selima.

¹⁵ U promatranom uzorku nisu pronađene cijene knjiga, ali istraživanja koja je proveo A. Stipčević pokazuju da su one u kasnom srednjem vijeku bile vrlo luksuzna i skupa roba. Tako, primjerice, spominje kako je svećenik Mate Gazzuli 1404. u Dubrovniku kupio primjerak Biblije koji je platio 60 zlatnih dukata, što je u to vrijeme bila vrlo visoka svota, za koju su pojedinci mogli kupiti i kamenu kuću. Naravno, nisu sve knjige bile toliko skupe. Tako su svećenik Belota iz Bužana kao prodavač i svećenik Grgur Ivanušić iz Novalje kao kupac sklopili ugovor o prodaji jedne glagoljske knjige *Breviarium litere Sclauonice* za cijenu od 22 dukata, i to u dvije rate. Stipčević, *Socijalna povijest 1*, str. 181. Već i ova dva primjera pokazuju da je knjiga u kasnom srednjem vijeku bila dostupna samo najbogatijim slojevima komunalnih društava.

¹⁶ Iako do sada nije izrađena slična studija za druge dalmatinske komune, s obzirom na njihovu istovjetnu društvenu strukturiranost te stupanj gospodarskog i kulturnog razvitka, može se pretpostaviti da je i u njima u to vrijeme postojala slična čitalačka klijentela. O društvenoj strukturi vlasnika knjiga i vrstama knjiga s obzirom na žanr u nekoliko dalmatinskih komuna pisao

Prije negoli započnemo s analizom društvene i spolne pripadnosti osoba koje su u svojem vlasništvu imale razne bibliotečne jedinice, a prije svega knjige, treba reći i nekoliko riječi o grupama knjiga koje su Šibenčani čitali i posjedovali. Radi se o nekoliko temeljnih skupina koje se uvjetno mogu grupirati na sljedeći način: liturgijske, religiozno-hagiografske, teološko-filozofske, povijesne, profesionalne udžbenike te poslovne i računske knjige (*quaderne*), ali nailazimo i književna djela kao što su poezija, drama, epistole i drugo. U ovom je radu nužno ograditi se od pokušaja izrade cjelovite i točne žanrovske podjele knjiga već i zbog jednostavne činjenice što se za veliki broj knjiga koje se spominju u šibenskim inventarima dobara ne može utvrditi ne samo točan naslov nego i ime autora.¹⁷ No, ovdje izrađena uvjetna podjela nužna je zbog činjenice da se, kao što se može primijetiti usporedbom društvenog položaja ili profesije pojedinih osoba i vrsta knjiga, neke jedinice se češće pojavljuju u inventarima dobara pojedinaca iz određenih društvenih i profesionalnih skupina unutar šibenskog društva.

Kao što je prikazano na Grafikonu 1, najveći broj osoba koje su posjedovale knjige bili su pripadnici sloja *nobiles cives/nobiles domine* (osam) i *cives* (šest). Gotovo izjednačen broj građana i patricija kao vlasnika knjiga u određenoj mjeri iznenađuje, imajući u vidu činjenicu da je komunalni patricijat, uz lokalno svećenstvo, ponajprije zahvaljujući privilegiranom položaju i bogatstvu, bio nositelj kasnosrednjovjekovnoga komunalnog intelektualnog razvitka. Dominacija patricijata i pojedinaca iz komunalne crkvene hijerarhije u posjedovanju knjiga bila je osobito izražena u 13. i 14. stoljeću, a najvažniji razlog bio je u činjenici da građanski stalež još uvijek nije imao dovoljno financijskog bogatstva za ulaganje u osobno obrazovanje na talijanskim sveučilištima čime su stvarane pretpostavke za kreiranje aktivne čitalačke publike. No, razvitkom komunalnih samostanskih škola i dolaskom stranih učitelja u dalmatinske komune tijekom 14. st., i osobe iz bogatih slojeva građanskog staleža mogle su steći osnovno znanje iz pisanja i čitanja, prije svega zbog potrebe za vođenjem svojih poslova, ali zasigurno i iz intelektualne znatiželje kao i zbog mogućeg odlaska na neka od sveučilišta na Apeninskom poluotoku. O tome ponajbolje svjedoče podatci iz inventara dobara već spomenutog zadarskog suknara Mihovila. Budući da su cijene knjiga u 13. i 14., ali i u 15. st. još uvijek bile vrlo visoke, građanski je stalež kao osnovni preduvjet da postane čitalačka klijentela morao posjedovati dovoljno novca koji je mogao izdvojiti kako bi zadovoljio svoje čitalačke interese bilo zbog profesio-

je Z. Ladić, razmatrajući knjige kao oporučne legatate Zadrana, Trogirana, Dubrovčana i Kotorna od konca 13. do početka 15. stoljeća. Budući da je analizu izvršio na temelju oporuka, ali i za nešto ranije razdoblje, ne čudi da se u tamo promatranom uzorku gotovo isključivo pojavljuju liturgijske knjige – misali, brevijari, psaltiri i slično. Zoran Ladić, *Last Will: Passport to Heaven, Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia with Special Attention to the Legacies pro remedio animae and ad pias causas*, Zagreb 2012., str. 307-309.

¹⁷ Naravno, ova je podjela uvjetna i na povjesničarima književnosti je zadatak da, kada se prikupi veća baza podataka o knjigama koje se spominju u srednjovjekovnim dalmatinskim inventarima dobara, izrade detaljnu žanrovsku podjelu književne baštine.

nalnog usavršavanja bilo zbog ljubavi prema čitanju, pri čemu je uvijek trebao imati na umu da mu ostane dovoljno novca za daljnje uspješno održavanje materijalnog statusa.¹⁸ Kao što pokazuju podaci predstavljeni na Grafikonu 1, očito je da je u drugoj polovici 15. st. u Šibeniku postojao krug građana čije je financijsko bogatstvo i materijalni status dopuštao posjedovanje i uživanje u čitanju knjiga. No, kako se radilo o pismenim osobama, koje su bile upućene i u vođenje računa odnosno u vođenje svog poslovanja, dio knjiga koje su oni posjedovali, kao što ćemo kasnije pokazati, bio je praktične odnosno poslovne naravi. Naravno, to pokazuje da se u ovom radu pojmovi "knjiga", "čitalačka publika" i "pismenost" doživljavaju u vrlo širokom smislu, jer ne samo da se razmatra aspekt čitanja liturgijskih (misali, brevijari, psaltiri) filozofskih i teoloških djela, hagiografskih djela (*miracula, passiones, martirium, translatio*), znanstvenih djela, povijesnih i viteških romana te općenito svjetovnih djela koja pripadaju u skupinu tzv. lijepe literature, nego i vrlo specifična skupina poslovnih knjiga zapisivanih od strane trgovca ili umjetnika gotovo svakodneвно, ali naravno i čitanih po potrebi.

Kao što je prikazano na Grafikonu 1, dva stranca (*forenses*) i jedan stanovnik Šibenika (*habitor*) također su posjedovali knjige. Šibenski svećenici čine sljedeću veću skupinu vlasnika knjiga (četiri osobe), a pridodamo li ovoj grupi i trećoredicu Margaritu – *pizochara qua nunc stabat in ecclesia Omnium Sanctorum de Sibenico*¹⁹ – radilo se o ukupno pet duhovnih osoba.

Na Tabeli 1 prikazani su osnovni podaci o onim osobama u čijim se inventarima dobara spominju knjige i druge bibliotečne jedinice (ime i prezime, društveni i profesionalni položaj, te podaci o broju bibliotečnih jedinica).

¹⁸ Već je ranije spomenuto da su knjige bile luksuzna i skupocjena roba. Ovu tvrdnju može se ilustrirati s još nekoliko primjera iz dalmatinskih oporuka. Tako je, primjerice, zadarski patricij Bogde *de Lourechna* oporučno ostavio svom sinu i dominikancu Stjepanu 100 libara (ili oko 17 dukata) *pro libris emendis*. Mirko Zjačić – Jakov Stipišić, *Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis, Nikole pok. Ivana, Gerarda iz Padove 1296 - 1337*, Spisi zadarskih bilježnika, sv. 2, Zadar 1969., dok. 100, str. 44. U drugoj polovici 14. st. zadarski patricij i arhidakon Marin *de Butadeis* oporučno je darovao zadarskoj crkvi sv. Krševana jedan misal *valoris librarum centum quinquaginta*, dakle oko 25 dukata. DAZd, Spisi zadarskih bilježnika, Vannes Bernardi de Firmo, b. 2, fasc. 2, nr. 52. Upravo zbog visokih cijena knjige su smatrane izuzetno dragocjenim predmetima, pa su tijekom 13. i većeg dijela 14. st. cirkulirale isključivo unutar krugova dalmatinskih patricija i svećenstva.

¹⁹ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 1-1'.; Trećoredice su uglavnom bile udovice u starijoj životnoj dobi uz nešto mlađih udovica i vrlo malo udanih žena. Zato je picokara u određenom smislu duhovna osoba, ali koja je najveći dio života provela svjetovno.

Tabela 1. Popis osoba iz šibenskih inventara koje su posjedovale bibliotečne jedinice

OSOBA	DRUŠTVENI POLOŽAJ	BR. JEDINICA
Margarita <i>pizochara</i> ²⁰	DUHOVNE OSOBE	1
Jakov Vukašević – <i>dominus presbiter</i> ²¹	DUHOVNE OSOBE	8
Juraj Kožičić – <i>canonicus et primicerius capituli Sibenicensis</i> ²²	DUHOVNE OSOBE	10
Jakov Žiljavić – <i>archipresbiter Sibenicensis</i> ²³	DUHOVNE OSOBE	27
Petar Ivanov – <i>archidiaconus Sibenicensis</i> ²⁴	DUHOVNE OSOBE	29
Juraj Kamenarić ²⁵	PATRICIJI	2
Ilija Tolimerić ²⁶	PATRICIJI	31
Rafael Ferro – <i>notarius Sibenici</i> ²⁷	PATRICIJI	23
Marin Nišić ²⁸	PATRICIJI	3
Vlada, žena Jurja Linjičića ²⁹	PATRICIJI	9
Stjepan Mršić ³⁰	PATRICIJI	1
Marko Ivanov ³¹	PATRICIJI	27
Toma Tomašević ³²	PATRICIJI	4
Antun Bilatović ³³	GRAĐANI	6
Juraj Mirković ³⁴	GRAĐANI	2
Tomazije Draganić ³⁵	GRAĐANI	2
Radoje Blitva ³⁶	GRAĐANI	1
Tomazije ³⁷	GRAĐANI	1
Leonard Barbo ³⁸	GRAĐANI	1
Grgur Papa ³⁹	STANOVNICI	1
Antun <i>de Spilimbergo, doctor artium et medicine</i> ⁴⁰	STRANCI	36
Ivan <i>de Corono, magister barbitonsor</i> ⁴¹	STRANCI	2

²⁰ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 1.

²¹ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 23.

²² DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 38.

²³ DAZd, ŠB, KV, Kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b3, fol. 176-176'.

²⁴ DAZd, ŠB, KV, Kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b7, fol. 301-302.

²⁵ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 4.

²⁶ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 32'-33.

²⁷ DAZd, ŠB, KV, Kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b2, fol. 81.

²⁸ DAZd, ŠB, KV, Kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b, fol. 129'.

²⁹ DAZd, ŠB, KV, Kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b5, fol. 216.

³⁰ DAZd, ŠB, KV, Kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b5, fol. 251'.

³¹ DAZd, ŠB, KV, Kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b7, fol. 345'.

³² DAZd, ŠB, KV, Kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b8, fol. 367.

³³ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b3, fol. 181'.

³⁴ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b5, fol. 221'.

³⁵ DAZd, ŠB, KV, Kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b5, fol. 238.

³⁶ DAZd, ŠB, KV, Kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b5, fol. 294.

³⁷ DAZd, ŠB, KV, Kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b5, fol. 298.

³⁸ DAZd, ŠB, KV, Kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b8, fol. 385'.

³⁹ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b5, fol. 229'.

⁴⁰ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b7, fol. 323'-324.

⁴¹ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b8, fol. 360.

Moguće je i daljnje okrupnjavanje pojedinih društvenih skupina – vlasnika knjiga i drugih bibliotečnih jedinica – čime dolazimo do dodatnih podataka o tome iz kojih su socijalnih staleža potjecale osobe – vlasnici knjiga i drugih bibliotečnih jedinica. Tako su tri osobe koje su u Grafikonu 1 i Tabeli 1 naznačene kao duhovne osobe, odnosno šibenski komunalni kler, ujedno podrijetlom bili patriciji odnosno *nobiles cives*, a u gradskoj su crkvenoj hijerarhiji zauzimali visoke crkvene položaje.⁴² To znači da je skupini patricija zapravo pripadalo 11 osoba koje su posjedovale knjige (50% svih vlasnika knjiga i drugih bibliotečnih jedinica). Druga društvena skupina za koju se može izvršiti okrupnjavanje bili su građani, odnosno *cives*. Naime, za šest osoba koje su u Grafikonu 1 i Tabeli 1 označene kao građani, treba reći da se radi o osobama koje su bile *cives Sibenici*. Međutim, i dvije osobe koje se u Grafikonu 1 i Tabeli 1 spominju kao stranci (Antun *de Spilimbergo* i Ivan *de Corono*) također su pripadali građanskom sloju, ali u gradovima iz kojih su bili podrijetlom. Uz sve spomenute, treba dodati i trećoredicu Margaritu i arhiprezbitera Jakova Žiljavića, a za koje je rečeno da su staleški definirani kao šibenska građani. Zbog toga je i ukupan broj osoba koje su pripadale građanskom staležu i koje su posjedovali razne knjige i druge bibliotečne jedinice bio veći i iznosio je 10 osoba ili 45,5%. Promatramo li društvenu pripadnost vlasnika bibliotečnih jedinica na taj način, jasno je uočljivo da su polovica posjednika knjiga i drugih bibliotečnih jedinica bili pripadnici staleža patricijata, a da su sljedeću izrazito dominantnu skupinu posjednika činili pripadnici staleža građana. Takav je odnos prilično različit u odnosu na 13., pa čak i 14. st., kada su dominantni posjednici knjiga i drugih bibliotečnih jedinica bili pripadnici staleža *nobiles cives*, dok su se *cives* odnosno građani tek počeli pojavljivati kao čitalačka klijentela i vlasnici raznih bibliotečnih jedinica.⁴³ Sve rečeno ukazuje na činjenicu da se krug vlasnika knjiga i ostalih bibliotečnih jedinica, barem prema podacima iz inventara dobara i oporuka Šibenčana, prema koncu srednjega vijeka širio i njihov broj povećavao, pri čemu također treba istaknuti proces demokratizacije obilježen činjenicom da se krug čitalačke publike širi sa društvenih skupina patricijata i komunalnih crkvenih osoba na sve bogatiji i intelektualno zahtjevniji i sve znatijeljniji građanski stalež.

Kao što je prikazano na Tabeli 1, ukupan broj knjiga i drugih bibliotečnih jedinica što se spominju u promatranim inventarima dobara iznosio je 227. Naravno, najveći broj knjiga i bibliotečnih jedinica bio je u vlasništvu osoba iz staleža šibenskog patricijata, što je bila posljedica činjenice da je i na kako je dio tih jedinica bio rezultat procesa nasljeđivanja. S druge strane, građanski je sloj uz rad imao manje raspoloživog vremena za uživanje u literaturi. Pripadnici svećenstva i patricijata posjedovali su i najveće osobne knjižnice. Tako su vrlo velik broj knjiga i bibliotečnih jedinica imali šibenski svećenici Jakov Žiljavić (27 bibliotečnih jedinica) i Petar Ivanov (29). Među

⁴² Nešto je drugačija situacija samo s Margaritom za koju, prema podacima iz inventara dobara saznajemo da je bila *de Sibenico*, što znači da je pripadala staležu građana odnosno *cives* i s Jakovom Žiljavićem koji je također bio šibenski građanin.

⁴³ Stipišić, *Inventar dobara Mihovila suknara*.

patricijatom brojnošću bibliotečnih jedinica ističu se *ser* Ilija Tolimerić (31) i šibenski bilježnik *ser* Rafael Ferro (23).⁴⁴ Iako se u inventarima dobara pripadnika građanskog staleža knjige i druge bibliotečne jedinice spominju u znatno manjem broju nego kod većine pripadnika svećenstva i patricijata, pa sadrže tek po nekoliko knjiga i bibliotečnih jedinica, ipak se povremeno pojavljuju osobe izrazito sklone čitalačkim navikama. Pri tome se osobito ističe *doctor artium et medicine* Antun *de Spilimbergo*, jedna od najobrazovanijih laičkih osoba Šibenika u tom razdoblju, koji je u svojoj biblioteci posjedovao barem 36 bibliotečnih jedinica, a što je ujedno i najveći broj knjiga i bibliotečnih jedinica koje je neki stanovnik Šibenika posjedovao u kasnosrednjovjekovnom razdoblju.⁴⁵ Nema sumnje, a na to ukazuje i popis jedinica koje je posjedovao, da je Antun *de Spilimbergo* osobitu pozornost posvetio nabavci i čitanju knjiga vezanih uz svoje zanimanje, odnosno medicinu.

Tematika bibliotečnih jedinica

Pri razmatranju problematike knjiga i drugih bibliotečnih jedinica u promatranim inventarima dobara stanovnika kasnosrednjovjekovne šibenske komune, potrebno je reći nekoliko riječi o njihovim tematskim, sadržajnim i žanrovskim karakteristikama. To se može postići kroz pokušaj sadržajnog definiranja knjiga i bibliotečnih jedinica koje se spominju u promatranim izvorima, a koje su vrlo često navedene prilično neodređeno i to tako da je povremeno teško ili nemoguće odrediti autora i naslov same knjige. Već su i raniji istraživači književne baštine Šibenika, razmatrajući kasnosrednjovjekovne inventare dobara, nailazili na istovjetne probleme, te za veliki broj knjiga i bibliotečnih jedinica nisu mogli odrediti niti autora niti naslov. Ipak, upravo je rad J. Kolanovića od koristi za ovo razmatranje zbog činjenice što je uspio razotkriti neke autore i neke naslove knjiga koje su posjedovali Jakov Žiljavić i Petar Ivanov, dakle dva svećenika koja se razmatraju i u ovom uzorku.⁴⁶

Ukupno 227 knjiga koje nalazimo u promatranim inventarima dobara, tematski, sadržajno i žanrovski su prilično raznolike. Tako nailazimo na velik broj knjiga liturgijskog karaktera – psaltire, brevijare, doktrinale, kao što je na primjer *Doctrinale paruum*,⁴⁷ odnosno možda *Doctrinale clericorum una cum sanctorum martyrologio per anni circulum*, knjige propovjedi kao što je primjerice *Dominicales per totum annum* (Nedjeljne propovjedi kroz cijelu godinu) autora Jakova *de Voragine*,⁴⁸ trinaest sto-

⁴⁴ Važno je ovdje napomenuti da je bilježnike kao vlasnike najvećih kolekcija knjiga u drugim dalmatinskim gradovima izdvojio i A. Stipčević. Tako je splitski notar Toma *Colutii de Cingulo* posjedovao 80 pergamentnih kodeksa, a drugi splitski notar Petar Petronja 30 knjiga. Stipčević, *Povijest knjige 1*, str. 193.

⁴⁵ Slične primjere nalazimo i u Dubrovniku tog razdoblja. Tako saznajemo kako je kirurg Petar iz Padove posjedovao brojne knjige iz znanosti, filozofije i prava. To ukazuje da su osobe koje su se bavile medicinskim zanimanjima u dalmatinskim gradovima, uz ranije spomenute bilježnike, često bile i vlasnici najbogatijih biblioteka. Stipčević, *Povijest knjige 1*, str. 193.

⁴⁶ Kolanović, *Knjižnice*, str. 126-129.

⁴⁷ Doktrinal u vlasništvu svećenika Jakova Žiljavića. DAZd, ŠB, KV, Kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b3, fol. 176.

ljetnog talijanskog kroničara i nadbiskupa Genove, ali i autora znamenite srednjovjekovne hagiografske kompilacije *Legenda aurea*.⁴⁹ Osobito je zanimljiva knjiga *Liber de doctrina Albertini Brixienensis*,⁵⁰ ili drugim imenom *Doctrina dicendi et tacendi* 13-stoljetnog odvjetnika Albertina *Causidicus* (značenje ovog latinskog pojma je odvjetnik) iz Brescie,⁵¹ a koju u svom inventaru dobara spominje *domina* Vlada. Veliku skupinu knjiga i ostalih bibliotečnih jedinica čine one teološkog i filozofskog karaktera, kao što su primjerice *Traktat (tractado de Vgo)* Huga od sv. Viktora, znamenitog magistra teologije u opatiji sv. Viktora u Parizu,⁵² kojeg nalazimo u vlasništvu svećenika Jakova Vukaševića.⁵³ Nadalje, nekoliko se puta spominju i knjige rimskog patricija, državnika i filozofa Boecija⁵⁴ (jedna naslovljena *comento sopra Boetio*, druga *vno Boetio*, a treća *Liber comentariorum super Boetium de consolatione*),⁵⁵ u vlasništvu patricija ser Ilije Tolimerića i arhiđakona Petra Ivanovog.⁵⁶ Naravno, nailazimo i na djela Aristotela, u vrijeme skolastike često jednostavno imenovanog *Philosophus*,⁵⁷ ili na komentare o njegovim djelima (*Liber de regimine regum et principum et de problematibus Aristotele*

⁴⁸ Rođen 1228./1229. u mjestu Varazze u Liguriji i zbog toga je poznat kao *dela Voragine*. Od 1244. zaređen kao dominikanac u samostanu sv. Dominka u Genovi i služio kao lektor. Zatim postaje prior samostana u Asti u Piemontu, u dva navrata prior provincije Lombardije. Biskup Genove postaje 1282., a umro je u Genovi 1298. godine. Iako je najpoznatiji kao autor *Legende auree*, sigurno je napisao još devet djela. *Repertorium fontium historiae Medii Aevi*, (dalje: RFHMA), sv. 6, Roma 1990., str. 139.

⁴⁹ Ovu je knjigu također posjedovao svećenik Jakov Žiljavić. DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b3, fol. 176. Puni naziv je *Legenda aurea*, ali poznat i po nizu drugih naziva, *Historia Langobardica*, *Vite*, i *Flores* – izrađena razdoblju od 1263.-1267., a sastoji se od 182 priče iz života svetaca kao i blagdana vezanih uz njih. RFHMA, sv. VI, Roma 1990. str. 136-137.

⁵⁰ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b5, fol. 216.

⁵¹ *Albertanus Brixienensis* – djelovao je tijekom 13. st., bio je sudac i savjetnik, a imao je određenu ulogu u ratu protiv cara Fridriha II. 1238., te je zarobljen kod Cremona. Iza 1253. više se ne spominje, RFHMA, sv. 2, Roma 1967., str. 168.

⁵² *Hugo de Sancto Victore*, pisao je epistole, radove s područja egzegeze, dogmatska i moralna djela, propedeutičke radove i duhovna djela (*Opera spiritualia*). Dio djela je objavljen u *Patrologia Latina* (Migne). Iz navedenog naslova u tekstu je nemoguće odrediti o kojem se točno, od nekoliko desetaka njegovih poznatih djela, ovdje radi. RFHMA, sv. 5, Roma 1984. str. 594-603.

⁵³ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 23.

⁵⁴ *Boethius, Anicius Manlius Torquatus Severinus* rođen oko 480., rimski patricij, umro 524. godine. Prevodio djela Aristotela, Platona i Porfirija i napisao niz filozofskih traktata i komentara o Ciceronu, kao i o nekim silogizmima. Pisao je i teološko-filozofske traktate, kao i djela protiv nestorijanaca. RFHMA, sv. 2, Roma 1967., str. 548-549.

⁵⁵ U ovom se slučaju najvjerojatnije radi o komentaru Boecijeva djela *Philosophiae consolatio* koje se sastoji od pet svezaka, a koje je napisao tijekom egzila iz Rima. Sačuvan je jedan rukopis, više izdanja i komentara njegovog djela. Nažalost, autor ovog konkretnog komentara ostaje nepoznat. Pored ovog djela napisao je još dva, *De institutione arithmetica* (dvije knjige) i *De institutione musica* (pet knjiga). RFHMA, sv. 2, Roma 1967., str. 548-549.

⁵⁶ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 33r; kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b7, fol. 302. Radi se o komentarima Boecijevog djela *De consolatione philosophiae*, napisanog oko 524., jedne od najutjecajnijih kasnoantičkih filozofskih knjiga tijekom srednjega vijeka i renesanse.

⁵⁷ *Obsidio Iadrensis/Opsada Zadra*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, sv. 54, Scriptores, sv. 6, prir. Veljko Gortan – Branimir Glavičić – Vladimir Vratović – Damir Karbić – Miroslav Kurelac – Zoran Ladić, Zagreb 2007., str. 168-169.

telis u vlasništvu Jakova Žiljavića⁵⁸ i *Libro ... de Aristotile ... de animalibus* u biblioteci liječnika Antuna *de Spilimbergo*⁵⁹), na knjige drugih filozofa kao *Loyca de maistro Pollo dela Pergola* odnosno Paola de Pergola, petnaestostoljetnog venecijanskog filozofa i matematičara,⁶⁰ u vlasništvu šibenskog bilježnika Rafaela Ferro.⁶¹ Za logiku je bio zainteresiran i spomenuti *doctor artium* Antun *de Spilimbergo* koji je posjedovao *Libro dito Loyca de maistro Zoelmo Ocham*,⁶² dakle djelo o logici engleskog franjevačkog redovnika i filozofa-skolastika Vilima Okamskog koji je djelovao u prvoj polovici 14. stoljeća.⁶³ Zanimljivo je da je Antun *de Spilimbergo* posjedovao i rjeđe čitane filozofske knjige, kao, na primjer, jedno od najvažnijih djela nizozemskog skolastičkog filozofa Marsilija od Inghena⁶⁴ naslovljeno *Libro Marsilio de generatione e corruptione* (točan naslov je *Quaestiones super libris De generatione et corruptione Aristotelis*).⁶⁵ Nekoliko je osoba u vlasništvu imalo djela Jakova *de Voragine* hagiografskog i teološko-filozofskog sadržaja: arhidakon Petar Ivanov posjedovao je jedan *Libellus de Voraginis*,⁶⁶ svećenik Jakov Žiljavić posjedovao je knjigu *Quadragesima Voraginis*,⁶⁷ odnosno zbirku korizmenih propovijedi, kao i vjerojatno najpoznatiju zbirku srednjovjekovnih životopisa istog autora naslovljenu *Legende sanctorum*, poznatije kao *Legenda aurea*.⁶⁸ Svećenik Petar Ivanov također je imao nekoliko hagiografskih i martiroloških djela

⁵⁸ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b3, fol. 176.

⁵⁹ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b7, fol. 324.

⁶⁰ *Paolo della Pergola* ili *Paulus Pergulensis*, rođen u Veneciji u 14. st., sin Antuna *de Pergola* (mjesto Pergola u Markama). Završio studij u Padovi i Veneciji, pa otuda dobiva ime *Paulus Venetus*. Stekao je i titulu magistra, a od 1421.-1454. vršio dužnost lektora logike u Veneciji do smrti 30. srpnja 1455. Ovdje se radi o djelu *Compendium Logicae*, poznatom i pod naslovom *Logica*, napisanom 1431. godine. Postoji jedan rukopis u Oxfordu te više izdanja. Autor je još dva djela. RFHMA, sv. 8/4, Roma 2001., str. 457-458.

⁶¹ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b2, fol. 81.

⁶² DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b7, fol. 324.

⁶³ *Guillelmus Occam* ili *Ockham* rođen je u utvrdi Ockham u pokrajini Surrey između 1280.-1290. ili 1300. godine. Student na Oxfordu, gdje je stekao bakalaureat teologije, a zatim bio i profesor. U razdoblju 1324.-1328. djelovao na papinskom dvoru u Avignonu, nakon čega odlazi u Pisu, a zatim kod cara Ludovika Bavorskog u München 1329., gdje se i zaredio iste godine. Godine 1331. izbačen je iz franjevačkog reda. Nažalost, u Repertoriju, u kojem se spominju sva djela ovog autora nisam uspio pronaći spomenuto djelo o logici. RFHMA, sv. 8/4, Roma 2000., str. 315-321.

⁶⁴ *Marsilius ab Inghen*, rođen oko 1340., vjerojatno u Nijmegenu u Nizozemskoj. Od 1362. od 1366. studirao je teologiju u Parizu. Godina 1367. i 1371. rektor je pariškog studija. Godine 1363. i 1373.-1375. obnašao dužnost prokuratora *nationis Anglicanae* na pariškom studiju. Godina 1369. i 1377.-1378. bio je prokurator pariškog sveučilišta na papinskom dvoru u Avignonu, te prokurator Tivolija i Lazija kod pape Urbana VI. Od 1396. bio je rektor heidelberškog studija. Odatle 1390. odlazi na studij teologije koji završava 1395./1396. Od 1386. *magister artium* na studiju u Heidelbergu, gdje je i predavao. Rektor heidelberškog studija bio je 1386.-1392., kao i 1396. Umro je te, 1396., godine. RFHMA, sv. 7, Roma 1997., str. 467-468.

⁶⁵ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b7, fol. 324; točan naslov ovog djela je *Quaestiones super librum De generatione et corruptione Aristotelis secundum ultimam lecturam*. Rukopis je nastao između 1386. i 1396., a sačuvan je samo jedan rukopis i više izdanja. RFHMA, sv. 7, Roma 1997., str. 467-468.

⁶⁶ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b7, fol. 302.

⁶⁷ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b7, fol. 302.

kao što su *Libellus de passione sancte Margarite*,⁶⁹ *Liber martirologiorum novus ... cum libello de obitu sancti Augustini*,⁷⁰ te već spomenutu kompilaciju *Legende auree*, u njegovom inventaru dobara naslovljene *Libellus de Voraginis*.⁷¹ Ovim su knjigama žanrovski bliske one vezane uz razumijevanje i tumačenje srednjovjekovne pobožnosti, a na koje također povremeno nailazimo u inventarima dobara. Tako susrećemo naslov *Liber super septem psalmis* u vlasništvu Jakova Žiljavića,⁷² rado čitanu knjigu tijekom cijelog srednjeg vijeka. Radi se pokajničkim psalmima (*Septem psalmi penitentiales*),⁷³ koji su postali popularni jer ih je na smrtnoj postelji čitao sv. Augustin, a smatrali su se duhovnom, odnosno religioznom, protutežom u odnosu prema sedam smrtnih grijeha.⁷⁴

Nekoliko je osoba imalo u vlasništvu knjige vezane uz retoriku, odnosno govorničvo i gramatiku. Tako je *domina* Vlada, udovica šibenskog patricija *ser* Jurja Linjičića, posjedovala knjigu čijeg je autora teško identificirati jer se navodi samo *Rhetorica*,⁷⁵ te knjigu zabilježene tek kao *vn Donado*,⁷⁶ a radi se zasigurno o djelu rimskog gramatičara i retoričara iz 4. st. Donatu i njegovom utjecajnom djelu *Ars grammatica (Ars minor, Ars maior)*.⁷⁷ Istu knjigu posjedovali su i *presbiter* Jakov Vukašević, također šturo naslovljenu kao *vn Donado*,⁷⁸ *ser* Ilija Tolimerić, u čijem je inventaru dobara naslov promijenjen u *do Donadi uechi*,⁷⁹ odnosno dvije stare knjige Dona-

⁶⁸ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b3, fol. 176.

⁶⁹ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b7, fol. 302.

⁷⁰ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b7, fol. 302.

⁷¹ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b7, fol. 302.

⁷² DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b3, fol. 176.

⁷³ To su psalmi 6, 31, 37, 50, 101, 129, 142.

⁷⁴ *Septem psalmi penitentiales* – jedan od vjerojatnih autora ovog djela mogao bi biti i Francesco Petrarca koji je u nizu vjerom nadahnutih djela napisao i ono naslovljeno *Psalmi penitentiales*, nastalo 1342.-1343., ili, kao što neki pretpostavljaju, 1348. pod utjecajem epidemije kuge. Iako se u naslovu ne spominje izričito *septem*, iz sadržaja vidimo da se radi o sedam psalama. Postoji jedan rukopis navedenog djela, više edicija i komentara. RFHMA, sv. 8/4, Roma 2001., str. 583-584.

⁷⁵ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b5, fol. 216.

⁷⁶ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b5, fol. 216.

⁷⁷ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=23072>, *sub voce*: gramatika, pristupljeno 12. rujna 2014. Već je spomenuto da je, pored Vlade, samo jedna žena (trećeredica Margarita) bila vlasnica knjige, i to samo jedne. Budući da je jedna bila redovnica, a druga patricijka, može se pretpostaviti da su obje znale čitati, odnosno da su prakticirale čitanje knjiga koje su posjedovale. Za razliku od ove pretpostavke, A. Stipčević smatra kako žene tijekom kasnosrednjovjekovnog razdoblja nisu osobno posjedovale knjige, što je vjerojatno posljedica činjenice da je taj istraživač koristio samo oporuke pri razmatranju ove problematike. Naime, on svoju tvrdnju temelji na činjenici da su tadašnje žene oporučnim legatima davale novac za uvezivanje ili popravak knjiga. Na temelju toga zaključuje kako tijekom 15. st. nisu osobno čitale knjige, već su time pokazivale razumijevanje za potrebe crkvi ili muške rodbine. Čini se da je osnovni uzrok različitih pretpostavki do kojih je došao A. Stipčević u činjenici što je u razmatranju koristio isključivo oporuke, ali ne i inventare dobara. No, tek usporednom analizom obje vrste izvora, dakle i oporuka i inventara, može se steći potpuni uvid u cjelovitu sliku po pitanju žena kao čitalačke publike. Stipčević, *Povijest knjige 1*, str. 200.

⁷⁸ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 23.

tove *Ars Grammatica*, šibenski patricij *ser* Marko Ivanov koji je također imao knjigu zabilježenu kao *vn Donado*,⁸⁰ kao i građanin Radoje Blitva, u čijem je inventaru dobara također zabilježena kao *vn Donado*.⁸¹ I jedan od najučenijih šibenskih stanovnika tog vremena, Antun *de Spilimbergo*, također je posjedovao Donatovu knjigu o gramatici ili barem neko njezino tumačenje jer je knjiga zapisana kao *Liber grando dicto Iacobi de Donadi*.⁸² Možemo zaključiti kako je Donatovo djelo o gramatici bilo vrlo popularno među onovremenim Šibenčanima. Šibenski bilježnik Rafael Ferro u svojoj je biblioteci imao pet svezaka djela o retorici, koja su u inventaru dobara naslovljena *Quaderne della Rhethorica noua*.⁸³ Uz Donata, najpopularnije knjige iz retorike koje je posjedovala šibenska čitalačka publika bile su one rimskog filozofa, državnika i govornika iz 1. st. pr. Kr., Marka Tulija Cicerona. Njegova djela spominju se u nekoliko inventara dobara. *Ser* Ilija Tolimerić posjedovao je Ciceronovo djelo zabilježeno kao *Rhetorica rinoua de Tulio* kao i *par de pistole de Tulio*,⁸⁴ a Rafael Ferro djela naslovljena *Pistolle de Tulio* i *Libro in vno quaderno de oration cum algune oration de Tulio*.⁸⁵ *Pistolle de Tulio* posjedovala je i *domina* Vlada, udovica patricija *ser* Jurja Linjičića.⁸⁶ U njenom inventaru dobara spominje se još jedna knjiga naslovljena *Rethorica*,⁸⁷ ali je teško reći o kojoj se knjizi radi. Dakle, Ciceronova pisma, poznata pod naslovom *Epistolarum ad familiares*, nesumnjivo su bila omiljeno štivo šibenske čitalačke publike kasnoga srednjeg vijeka. S područja gramatike također se ističu neka djela, osobito vezana uz metriku. Tako je *ser* Ilija Tolimerić u knjižnici imao djelo jedanaestostoljetnog filozofa, gramatičara i retoričara Petra Heliassa *sopra larte metrica*, vjerojatno poznatije kao *Summa super Priscianum*.⁸⁸

Knjige s područja etike i poezije također su zastupljene u promatranom uzorku, a najviše se spominju one pjesnika i elegičara Publija Ovidija Nazona (1. st. pr. Kr.-1. st.). *Ser* Ilija Tolimerić posjedovao je njegovu *De arte amandi* odnosno *Ars amatoria*,⁸⁹ a bilježnik Rafael Ferro najpoznatiji Ovidijev spjev u 15 knjiga naslovljen *Metamorfoze* (u inventaru dobara naslovljen *Metamorfosio*).⁹⁰ Čini se da je Rafael Ferro volio poeziju jer je u svojoj biblioteci imao i *vn Lucan*, odnosno neku knjigu pjesama rimskog pjesnika iz 1. st. Marka Anija Lukana.⁹¹ Konačno, treba istaknuti da se u inventaru dobara svećenika Petra Ivanovog spominje *Liber epistolarum in membrana cum quibusdam eglogiis Petrarche*,⁹² dakle knjiga poslanica u kojoj su i neke elegije talijanskog pjesni-

⁷⁹ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 33.

⁸⁰ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b7, fol. 345'.

⁸¹ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b5, fol. 294.

⁸² DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b7, fol. 323'.

⁸³ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b2, fol. 81.

⁸⁴ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 32'.

⁸⁵ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b2, fol. 81.

⁸⁶ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b5, fol. 216.

⁸⁷ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b5, fol. 216.

⁸⁸ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 33.

⁸⁹ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 33.

⁹⁰ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b2, fol. 81.

⁹¹ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b2, fol. 81.

ka i jednog od prvih humanističkih pisaca Francesca Petrarce (1304.-1374.), čiji su soneti postali omiljeni u doba renesanse i humanizma.

Čitav niz drugih klasičnih grčkih i rimskih te kasnoantičkih kršćanskih autora, kao što svjedoče inventari dobara, također su čuvani u privatnim bibliotekama Šibenčana što opet zorno pokazuje da se razdoblje humanizma i njegove ljubavi prema antičkim autorima duboko ukorijenilo u tadašnjem šibenskom urbanom društvu. Tako je spomenuta *domina* Vlada posjedovala *vn Terentio*, odnosno neku knjigu rimskog pjesnika, gramatičara, filozofa i polihistora Marka Terencija Varona (1. st. pr. Kr.-1. st.),⁹³ knjigu u inventaru dobara naslovljenu *Troian*,⁹⁴ možda povezanu s Trojanskim ratom. Jakov Žiljević posjedovao je knjigu u inventaru naslovljenu *Liber duodecim cesarum*,⁹⁵ odnosno *Vitae duodecim Caesarum*, veliko djelo rimskog pisca Gaja Svetonija Trankvila, napisano nakon 120. godine. Također je imao i djelo *Alique epistole Hieronymi de vitiis et eorum contrariis et meditationis Bernardi*, odnosno, kako zaključuje J. Kolanović, "izbor poslanica sv. Jeronima"⁹⁶ i, najvjerojatnije, *Meditatio super Salve regina sv. Bernarda*.⁹⁷ Imajući u vidu izniman značaj sv. Jeronima na razvitak dalmatinskog humanizma i uopće na osvješćivanje malih dalmatinskih komuna vezano uz zajedničku tradiciju i idejno kretanje prema osjećaju jedinstvene pripadnosti, razumljiva je popularnost djela ovog sveca u Šibeniku, kao uostalom i u ostalim dalmatinskim komunama.⁹⁸ Ilija Tolimerić posjedovao je *Iuvenal*, odnosno znamenito djelo *Satire* rimskog književnika Juvenala,⁹⁹ zatim *vn Valerio Maximo*, odnosno *Valeri Maximi factorum et dictorum memorabilium libri novem* – devet knjiga o djelima i izrekama vrijednima pamćenja – ovog rimskog retoričara i povijesnog pisca iz 1. stoljeća,¹⁰⁰ pa čak i *Esopo, Prospero et altri libri*, dakle znamenite basne grčkog pisca Ezopa,¹⁰¹ te možda knjigu Prospera Akvitanskog (4.-5. st.), teologa i povjesničara, poznatog kao autora nastavka *Kronike* sv. Jeronima, jednog od najvažnijih izvora za povijest 5. stoljeća.¹⁰²

⁹² DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b7, fol. 301'. Moguće je da je ovaj spomen Petrarkinih djela jedan od prvih u hrvatskoj povijesti.

⁹³ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b5, fol. 216.

⁹⁴ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b5, fol. 216.

⁹⁵ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b3, fol. 176. Vidi i: Kolanović, *Knjižnice*, str. 126.

⁹⁶ *Alique epistole Hieronymi de vitiis et eorum contrariis* – radi se o djelu *Epistole*, koje sadrži velik broj pisama što su sv. Jeronimu slali najpoznatiji teolozi poput Anastazija, Aurelija Augustina, Teofila iz Aleksandrije, Pelagija i dr. Nadalje, djelo sadrži i neke epistole na grčkom koje je ili preveo sam ili netko drugi – o njihovoj se autentičnosti još uvijek raspravlja. Djelo sadrži i jedan traktat u obliku epistola, RFHMA 5, str. 475-476.

⁹⁷ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b3, fol. 176. Kolanović, *Knjižnice*, str. 127.

⁹⁸ *Sv. Jeronim – s. Hyeronimus Stridonensis* rođen oko 342./347. u utvrđi Stridon, učio je kod Donata u Rimu, pokršten 365., a djelovao u Galiji, Rimu i Antiohiji. Od 375. do 377. živio kao pustinjač, održavao studije u raznim orijentalnim gradovima. U razdoblju 382.-383. živi u Rimu, nakon čega odlazi u Egipat te kasnije i u Betlehem, gdje je naučio čitati i pisati hebrejski. Umro je 419. godine, RFHMA 5, str. 475.

⁹⁹ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 33. *Satire* su napisane u pet knjiga i sadrže 16 satira.

¹⁰⁰ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 33.

¹⁰¹ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 33.

Osobito su zanimljive knjige koje su pojedini laici posjedovali zbog profesija kojima su se bavili, odnosno kako bi se što bolje usavršili u vještinama njihova zanimanja. Naravno, najveći broj takvih knjiga posjedovali su bilježnik Rafael Ferro i liječnik Antun *de Spilimbergo*. Tako je Rafael Ferro kao bilježnik imao knjigu *Libro grande zoe Summa de Notaria*,¹⁰³ možda djelo *Summa artis notariae* od Rolandina de' Passaggerija napisano 1255.-1256. ili *Ars notarie*, djelo bolonjskog profesora Salathielia iz 1251.-1253.¹⁰⁴ Ipak, čini se da je Rafael bio osoba bliska renesansnom idealu "homo universalis", ili je barem njemu težio jer, kao što je već i rečeno, njegova je knjižnica bila mjesto na kojem su se mogle pronaći knjige iz gotovo svih tadašnjih intelektualnih područja. Već je rečeno da je posjedovao Ovidija i Lukana, ali kao što svjedoče naslovi njegovih knjiga, zanimala ga je i povijest, etika, logika, dijalektika i retorika koje su pisali antički, kasnoantički i ranokršćanski pa sve do kasnoskolastičkih pisaca.¹⁰⁵ Komunalni liječnik Antun *de Spilimbergo* također je posjedovao nekoliko medicinskih knjiga koje se spominju u njegovom inventaru dobara. Tako se u njegovoj biblioteci navode: *Liber grande dicto Iacobi Foreli sopra Ipocratis*, dakle knjiga Jakova Forellija¹⁰⁶ o Hipokratu, grčkom liječniku (5.-4. st. pr. Kr.),¹⁰⁷ *Libro dicto Iacobi Foreli sopra primo de Uicena*,¹⁰⁸ odnosno knjiga Jakova Forellija o perzijskom učenjaku i medicinaru Aviceni (980.-1037.), zatim nekoliko knjiga čiji je autor bio sam Avicena – *Liber uno de Uicena*,¹⁰⁹ *Liber grande dicto quarta de Vicena*,¹¹⁰ *Liber grande dicto quinta de Vicena*.¹¹¹ Također je posjedovao knjigu Guglielma da Salicete (*de Placentia*, di Piacenza),¹¹² jednog od najvećih srednjovjekovnih teoretičara i praktičara medicine, profesora u Bologni, liječnika i kirurga, koja je u inventaru dobara naslovljena *Liber grande dito quarto et ultimo de la pratica de Goielmo de Placentia*, a možda se radi o znamenitom djelu *Chirurgia*. U knjižnici je imao i nekoliko knjiga Gerarda iz Cre-

¹⁰² Sv. Prosper Akvitanski, možda se radi o djelu *Chronici Eusebiani canonum versio latina ad Gallienum et Vincentium*, naime, kao što je poznato, ovo je djelo započeo pisati sv. Jeronim 379./381., a onda je od 378. do 434. kroniku nastavio pisati Prosper Akvitanski ili *Prosperus Britannicus*. RFHMA 5, str. 475.

¹⁰³ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b2, fol. 81.

¹⁰⁴ Branka Grbavac, *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*, neobjavljena doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010., str. 2-3.

¹⁰⁵ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b2, fol. 81.

¹⁰⁶ Jakov Forelli, odn. *Iacobus de Forlivo ili Giacomo della Torre*, rođen 1360./1362. u plemićkoj obitelji Forli. Postao je *artium et medicine doctor Bononiae, Senis (Siena), et Patavii (Padova)*. Umro je u Padovi 12. veljače 1414. RFHMA 6, str. 116.

¹⁰⁷ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b7, fol. 323'.

¹⁰⁸ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b7, fol. 323'.

¹⁰⁹ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b7, fol. 324.

¹¹⁰ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b7, fol. 324.

¹¹¹ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b7, fol. 324.

¹¹² *Guglielmus de Saliceto*, rođen u Salicetiju kod Piacenze oko 1210., *medicus phisicus et chirurgicus*. Medicinu studirao u Bologni, a radio u Veroni, Milanu, Cremoni, Bergamu i Piacenzi, gdje je i umro 1277./1280. Poznati Lanfrancus iz Milana bio je njegov učenik. Pored kirurgije napisao je samo jedno djelo, *Summa conservacionis et curationis*, u kojem raspravlja o svim tada poznatim bolestima. RFHMA 5, str. 319-320.

mone (Gerard de Sabloneta, 12. st.),¹¹³ talijanskog prevoditelja medicinskih knjiga s arapskog: *Libro mezan dito M ... magistri Girardi Cremonensi*,¹¹⁴ *Libro mezan dito diuisi-on magistro Girardi Cremonexe*,¹¹⁵ djela čiji je autor bio sam Avicena.¹¹⁶ Uz spomenu-te, Antun je u knjižnici imao još nekoliko medicinskih knjiga, primjerice *Tractatis de febribus disligatus* autora Jeana de Tournemire (o. 1330.-o. 1396.).¹¹⁷ Potrebno je istaknuti izrazito aktivno praćenje klasične medicinske literature, ali i praćenje suvremenih medicinskih tokova, a što je vidljivo iz posjedovanja djela Jakova Forellia, koji je djelovao u Padovi, možda samo desetljeće ranije nego što je Antun *de Spilimbergo* studirao na sjeveru Apeninskog poluotoka. Naravno, i Antun je čitao knjige iz filozofije (Aristotela), logike i teologije, ali u njegovom se inventaru dobara ne spominje niti jedna knjiga klasičnih pjesnika, satiričara, povjesničara ili dramatičara, što pokazuje da je bio donekle drugačija osoba od Rafela Ferra, te da su njegov intelekt prije svega privlačile knjige vezane uz njegovu profesiju. Čak je i ranarnik, odnosno *magister barbitonsor*, Ivan *de Corono* posjedovao jednu medicinsku knjigu – *Libro de medicina*,¹¹⁸ što još jednom potvrđuje da srednjovjekovni *barbitonsores* ne mogu uvijek i jednostavno biti definirani kao brijači, a čemu su skloni neki hrvatski povjesničari. Uz postojanje drugih podataka koji ukazuju na barem osnovno poznavanje medicine od strane tih *barbitonsores*, ovaj gdje se spominje interes za čitanje medicinskih knjiga dodatno učvršćuje stav da se ipak radilo o osobama koje su mogle asistirati liječnicima i kirurzima.

Rečeno je na početku da se u promatranom uzorku šibenskih inventara dobara pojavljuju i tzv. poslovne, računске i privatne bilježnice (*quaderne*). I njihov je broj relativno velik, a radi se o bilježnicama u koje su pojedinci unosili podatke o svojem poslovanju, primjerice o prihodima i rashodima, o osobnim dugovanjima ili dugovanjima prema njima, ali i bilježnicama vezanim uz liturgiju. Tako je svećenik i šibenski patricij Jakov Vukašević posjedovao *vna quaderna de carta pergamena per le missse, quaderna de pergamena – officio de corpore Christi* (misni obrednik vezan uz klanja-

¹¹³ *Gherardus Cremonensis* rođen je u Cremoni, a umro je 1187. godine. Studirao je filozofiju i znanosti u Toledu od 1160. godine. Preveo je djela *Almagestuma* Ptolameja do 1175., a izuzetno je važan zbog prijevoda arapskih knjiga na latinski – primjerice, *Liber divisionum*, djelo u kojem donosi i citate iz arapskih medicinskih knjiga. RFHMA 5, str. 103-108.

¹¹⁴ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b7, fol. 324.

¹¹⁵ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b7, fol. 324.

¹¹⁶ *Avicena, Ibn Sīnā*, neodređeni naslovi ne dopuštaju mogućnost definiranja knjiga o kojima se radi. Rođen 980. u Uzbekistanu, u Astani pokraj Buhare. Možda je bio perzijskog podrijetla kao i otac. Veliki medicinar i filozof, a do 19. godine proučavao sve znanosti. Nakon smrti oca, sa 23 godine otišao na dvor kralja Šams al-Dawla gdje je posebno izvježbao medicinu, a nekoliko je godina obnašao dužnost vezira. Umro je u Hamadānu (Perzija) 1037. godine. Napisao je knjigu o svom životu do 30. godine. RFHMA 6, str. 214.

¹¹⁷ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b7, fol. 324; *Tractatis de febribus disligatus* autora Jeana de Tournemire (*Iohannes de Tornamira* o. 1330.-o. 1396.). Točan je naslov *Tractatiis de febribus celeberrimi doctoris magistri Iohannis de Tornamira clarissimi studii Montispessulani cancellarii*. http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10164689_00005.htm.

¹¹⁸ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b8, fol. 360.

nje) i *quADERna de pergamena – baptisma* (obrednik krštenja).¹¹⁹ Notar Rafael Ferro imao je četiri *quADERne*, ali njihovi naslovi nisu navedeni.¹²⁰ Ranarnik i brijač Ivan *de Coronno* također je posjedovao *vna quADERna de debito*, vjerojatno bilježnicu u koju je zapisivao dugovanja svojih klijenata.¹²¹ U inventaru dobara svećenika Jakova Žiljavića spominju se Obrednik krštenja, odnosno *Quaternus baptismi*, i obrednik krštenja i blagoslova *alter benedictionum*,¹²² a građanin Antun Bilatović posjedovao je *quADERne sex*,¹²³ bez navođenja dodatnih podataka čemu su one služile. U inventaru dobara građanina Šibenika Jurja Mirkovića navode se dvije *quADERne de debitori et creditori*, odnosno bilježnicu dužnika i kreditora,¹²⁴ u inventaru dobara Grgura Pape spominje se knjiga zanimljivog naslova, *quADERna scritta de lettera antica*,¹²⁵ u inventaru dobara Tomazija Draganića zabilježena je *quADERna de so debitori*,¹²⁶ a moglo bi se navesti još niz primjera.

U istu skupinu ostalih bibliotečnih jedinica pripada i vrlo mala skupina karata (*carte, mape*), koja ipak svjedoči o tradicionalnoj pomorskoj orijentaciji Šibenika, prije svega s ekonomskog i vojnog aspekta. Prva takva karta spominje se u inventaru patricija *ser* Stjepana Miršića, sastavljenom u lipnju 1461., a zapisana je kao *vna carta da navegar*, dakle karta korištena za orijentaciju pri plovidbi.¹²⁷ U inventaru dobara patricija i svećenika Petra Ivanova iz ožujka 1465. zabilježena je još jedna karta – *mapa mundi totius*, dakle karta tada poznatog svijeta.¹²⁸

* * *

Iz svega navedenog može se zaključiti da promatrani inventari dobara ukazuju na prilično razvijenu kulturu čitanja u kasnosrednjovjekovnom Šibeniku, te potvrđuju da čitalačka publika nije bila ograničena isključivo na jedan ili dva društvena staleža (svećenstvo i patricijat), već da su knjige u ovom razdoblju bile dostupne i pripadnicima građanstva i drugih društvenih staleža u gradu. Iako su svećenici i patriciji u prosjeku posjedovali najbogatije biblioteke, ipak su ih brojem knjiga u svojim knjižnicama povremeno nadmašivali pripadnici građanstva i strani profesionalni djelatnici na privremenoj službi u gradu, prije svega bilježnici i osobe koje su se bavile medicinskim djelatnostima. Razmatranje ove problematike također ukazuje da jedna skupina još uvijek nije pripadala čitalačkoj publici – seljaci u distriktu. Može se tek reći da će vrijeme kada će se i ova društvena skupina uključiti u krug čita-

¹¹⁹ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b, fol. 23.

¹²⁰ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b2, fol. 81.

¹²¹ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b8, fol. 360.

¹²² DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b3, fol. 176'.

¹²³ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b3, fol. 181'.

¹²⁴ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b5, fol. 221'.

¹²⁵ DAZd, ŠB, KV, kut. 16/II, vol. 15.IV.b5, fol. 229'.

¹²⁶ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b5, fol. 238.

¹²⁷ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b5, fol. 251'.

¹²⁸ DAZd, ŠB, KV, kut.16, sv. II/vol. 15.IV.b7, fol. 302.

telja knjiga tek uslijediti, i to znatno kasnije. Konačno, treba reći da je žanrovska raznolikost čitanih djela doista zavidna, pa tako nailazimo na liturgijske, teološke, hagiografske i filozofske knjige, zatim djela o umjetnosti, o muzici, o medicini, o bilježništvu, o retorici i logici, o dijalektici, drame, poeziju, basne, satire, poslanice, povijesna djela i druge vrste knjiga. Njima treba pridodati i poslovne knjige koje su zapisivali sami šibenski poslovni ljudi – trgovci, obrtnici i drugi, ali i rijetke spomene karata. Uz žanrovsku, treba upozoriti i na veliku autorsku raznolikost, pa tako susrećemo djela gotovo svih najuglednijih autora od antičkog (grčkog i rimskog) nasljeđa do kasnoskolastičkih i prvih humanističkih pisaca, kao što je bio ranije spomenuti Francesco Petrarca. Pored njega, u šibenskim se inventarima dobara spominju Aristotel, Ezop, Ovidije, Juvenal, Ciceron, Gaj Svetonije Trankvil, Lukan, Terencije, Valerije Maksim, Donat, Prosper Akvitanski, sv. Augustin, Boecije, sv. Bernard, Hugo od sv. Viktora, Petar Helias, Jakov *de Voragine* i drugi, a pored njih i niz autora koji su pisali znanstvena djela, primjerice Hipokrat, Avicena, Guglielmo da Salicete, Gerard iz Cremona, Jean de Tournemire i Rolandino de' Passaggeri. Naslovi knjiga i imena autora koje su čitali šibenski intelektualci u drugoj polovici 15. st. ukazuju da se Šibenik u tom razdoblju već snažno uključio u novi zajednički europski intelektualni i umjetnički pravac poznat pod imenom humanizam i renesansa.

Goran Budeč

The Culture of Reading in Late Medieval Šibenik

Summary

The process of democratisation in recording private legal documents, which was well established in Dalmatian communes during the late medieval period, resulted in the recording of a vast number of inventories of goods and last wills. These sources provide data crucial for the study of the everyday life and material culture of members of all strata of communal society, not only of the privileged few as was the case in previous periods. Inventories of goods recorded by communal notaries for 273 inhabitants of Šibenik, from the beginning of 1451 to the end of 1467, provide a very good insight into the variety of material objects owned by contemporary people. Among other things, these private legal documents record many books, manuscripts and private notebooks owned by the members of all strata of late medieval society. The only group that did not have all of them were the dwellers of nearby villages, who were mainly illiterate. It is important to emphasise that the aforementioned villagers, despite the fact that they did not own books, notebooks or manuscripts, also enjoyed a rather high level of material culture during the fifteenth century, as may be demonstrated from their possession of modern furniture, other household items, weapons, and so on. Books, manuscripts and notebooks were recorded in 22 (8.1 percent) inventories of goods, with their content covering works on different subjects, from those on liturgical, philosophical and theological subjects and hagiographic works (*miracula*, *passiones martirum*, *translationes*) to books on sciences and medicine. The documents studied here show also a significant number of fine literary works, from those of Aesop to those of Petrarch, and a great number of notebooks intended for private use, in the first place for conducting business. Therefore, it is possible to state that this paper represents only a small contribution to the research into literacy and reading habits in the late medieval commune of Šibenik.

Key words: Šibenik, the Late Middle Ages, inventories of goods, the culture of reading, books